

DISAMBIGVIZACIJA U LEKSIKOGRAFSKOM POSTUPKU JAKOVA MIKALJE

DANKO ŠIPKA

UDK 808.61/.62—3

Pregledni rad

Analiza Mikaljinog rječnika pokazuje da autor dosljedno razgraničava značenja u odnosu ambigviteta, dok dva tipa ambigviteta (homonimija i polisemija) ostaju nerazgraničeni.

0.1. Neophodno je prije svega odrediti termine *ambigvitet* i *disambigvizacija*. Po nama, moguća su najmanje dva pristupa — pragmatički i strukturni. Iz pragmatičke perspektive ambigvitet definišemo kao svaki jezički element koji daje povoda za višestruku interpretaciju. Iz strukturnog aspekta ambigvitet možemo odrediti kao svaki element izraznog plana jezika koji se vezuje za više elemenata sadržajnog plana. Ovdje ćemo poći od strukturnog određenja, jer ono uključuje precizne kriterije i eliminiše subjektivnost. Tako su, na primjer, ambigvitetne forme *baba* = starića, primalja, očeva ili majčina majka..., *kosa*¹ = vlas, *kosa*² = oruđe, *kosa*³ = padina. Vidimo, dakle, da je za određenje ambigviteta nebitno da li forma pripada jednoj leksemi (kao u *baba*) ili dvjema, kao u primjeru *kosa*. Ovaj kriterij bitan je za izdvajanje podtipova ambigviteta.

0.2. Unutar ambiguiteta treba razlikovati:

- a. homonimiju — dvije lekseme sa udaljenim i/ili nepovezanim značenjima (*kosa*¹ = vlas, *kosa*² = oruđe, *kosa*³ = padina),
 - b. polisemiju — jedna leksema sa bliskim i/ili povezanim značenjima (*baba* = starica, primalja, očeva ili majčina majka . . .),
 - c. bliskoznačnost — dvije lekseme sa bliskim i/ili povezanim značenjima (*zlo*¹ = imenica i *zlo*² = prilog),
 - d. heterosemija — jedna leksema sa udaljenim i/ili nepovezanim značenjima (*a* — divljenje, ruganje, čuđenje).

¹ Jakov Mikalja *Blago jezika slovinskoga ili slovnik u komu izgovaraju se rječi slovinške latinski i diački*. Loreto 1649.

² Juraj Habdelić *Dictionar ili reči slovenske...* Nemški Gradec 1670.

³ Ardelio Della Bella *Dizionario italiano-latino-ilirico*, Venecija, 1728, Dubrovnik 1785.

U svakom od ovih slučajeva mora doći do poklapanja forme bar u jednom obliku.

Od ovih tipova za nas su najznačajniji homonimija i polisemija, pošto su najbrojniji a od njihovog razgraničenja zavisi šta će u rječniku biti zasebna leksema.

0.3. Tipovi ambiguiteta dijele se na podtipove. Za nas je najznačajnije izdvajanje podtipova homonije. Po kriteriju podudarnosti u svim ili samo nekim medijima izdvajamo:

a. potpuna homonimija — podudaranje u pismu i govoru (*kosa* — oruđe i *kosa* — padina),

b. homotonija — podudaranje samo u izgovorenom tekstu (*Bar* — grad i *bar* — biljka),

a. homografija — podudaranje samo u napisanom tekstu (*luk* — oružje i *luk* — biljka)

Po podudarnosti u svim ili samo nekim formama izdvajamo:

a. puna homonimija — podudaranje u svim oblicima paradigmе (*kosa* — oruđe i *kosa* — padina),

b. homoformija — podudaranje samo u nekim formama (*dovesti*, *dovzem* i *dovedem*).

Tipovi izdvojeni po dva različita kriterija mogu se kombinovati.

Disambigvizacija je razrješenje ambiguiteta, odnosno utvrđivanje o kojem se značenju ambiguitetnog gnijezda u konkretnom slučaju radi.

0.4. Obrada ambiguiteta važna je u svakom referencijalnom priručniku, a naročito u višejezičkom rječniku. Komunikacija rječnika s korisnikom zavisi, u velikoj mjeri, od postupka disambigvizacije.

1. U Mikaljinom rječniku (1) posmatraćemo, prije svega, dvije stvari — kako autor međusobno razgraničava članove ambiguitetnog gnijezda; te kako, i da li, razgraničava jedan tip ambiguiteta od drugoga i podtipove homonimije. Da bi se ovo utvrdilo, neophodno je podvrći analizi mnoge segmente leksikografske obrade.

Međusobno razgraničenje članova ambiguitetnog gnijezda

2.1. Mikaljina želja za razrješenjem ambiguiteta vidljiva je još prije samog rječnika, u dijelu *Od orthographie*, gdje on obrazlaže svoju ortografsku reformu. Osnovno načelo kojim se Mikalja rukovodi je da nesređenost grafije ne dovode do ambiguiteta, da uslijed različitog čitanja jednog

grafema ne dođe do miješanja različitih leksema. Stoga on talijanski grafijski sistem dopunjuje dvama novim slovima 3 i ç. Svoje načelo eksplicitno iznosi na prvoj strani dijela o ortografiji:

... držim da je vele bolje nadostaviti koje slovo dijačkim slovima, nego se služiti na dva načina istim slovom dijačkim.

U istom dijelu autor navodi i konkretnе primjere iz kojih se vide efekti njegovih ortografskih zahvata, na primjer:

Dućja	Duh cjoyjecji
Dućja	Vechje dugga

Dakle, Mikalja ne provodi fonološko načelo, ali time što uspijeva da ukloni ambigvitet prouzrokovan nesredenošću u ortografiji, čini značajan korak ka toj reformi. Jasno je da se pri tome rukovodi praktičnim potrebama, baš kao što je to bilo koji vijek kasnije, kad su položeni temelji našoj današnjoj grafiji i ortografiji.

2.2. Tendencija preciznog razgraničenja značenja u odnosu ambigviteta jasno je izražena i u samom rječniku. Značenja se, bez obzira na to o kojem se tipu ambigviteta radi, navode kao dvije odrednice, a ambigvitet se razrješava i sinonimima te prevodnim ekvivalentima:

babba. Starića

babba. Gospa

(str. 8)

bitti imati bitje

bitti. i3bitti

(str. 16—17)

Autor je nastojao, a najčešće i uspijevao, da uhvati fine prelive značenja polisemičnih riječi, što se vidi iz primjera:

dugh, ſto tko ima dati

dugh, ſto tko ima imati

(str. 90)

sud cjegnenje. Mnenje

sud pravda

(str. 668)

Članovi ambigvitetnog gnijezda u rječniku su, dakle, dosljedno razgraničeni. Grafička koncepcija rječničkog teksta ovome još više doprinosi. Prvi red rječničkog članka isturen je naprijed pa se odrednice lako pronalaze. Tako se međusobno razgraničenje ambigvitetnih leksema uklapa u Mikaljin rad uopšte. Kao i u radu na pravopisu i gramatici, i u leksi-

kografskom radu vidljiva je autorova težnja da učini djelo što pristupač nije čitaocu, da ostvari što je moguće viši stepen receptibilnosti svog djeila, ili, kako bi se to reklo savremenom kompjuterskom terminologijom, da njegovo djelo bude »user friendly«. Dakle, precizno međusobno razgraničenje ambigvitetnih značenja valja razumjeti kao sastavni dio Mikaljine težnje da svoje djelo podredi praktičnim potrebama.

Međusobno razgraničenje tipova ambigviteta

3.0 Problem razgraničenja tipova i podtipova ambigviteta znatno je kompleksniji od međusobnog razgraničenja članova ambigvitetnog gajnjeda. Razgraničenje će biti ostvareno ili ne u zavisnosti od niza elemenata leksikografske obrade, na primjer, gramatičke obrade, navođenja akcenata, i slično. Prvo ćemo posmatrati da li Mikalja razlikuje homonimiju i polisemiju međusobno, a potom ćemo se zadržati na podtipovima homonimije.

3.1. Osnovna činjenica koja određuje mogućnost razlikovanja tipova ambigviteta je opšta rječnička struktura. Ovaj rječnik, naime, organizovan je tako da se i zasebna leksema, i njena značenja, i hiponimi, i frazemi u kojima se ona javlja navode kao zasebne odrednice, isturene naprijed. To nije ništa neuobičajeno. Tako je bilo i u nekim drugim rječnicima rane faze naše leksikografije, Habdelićevom^{2/}, na primjer. Dakle, dvije zasebne lekseme nije bilo moguće razlikovati od jedne tako što bi se svaka leksema davala u zasebnom rječničkom članku, a njena značenja iza glavne odrednice u istom nizu unutar jednog članka, kako je rađeno u nekim kasnijim rječnicima, Della Bellinom^{3/}, na primjer. Samim tim nemoguće je na klasičan, a i danas prihvaćen način (kasnije su samo dodati brojevi) međusobno razgraničiti tipove ambigviteta. Nije moguće napraviti čak ni osnovnu distinkciju među homonimijom i polisemijom. To se jasno vidi iz već navedenog primjera, gdje se sasvim isto navode dvije zasebne lekseme i dva značenja jedne iste riječi:

babba. Starića

babba. Goſpa

/polisemija/

(str. 8)

bitti imati bitje

bitti. i3bitti

/homonimija/

(str. 16—17)

Dakle, struktura rječnika nikako nije dozvoljavala razgraničenje dvi-je lekseme od jedne.

3.2.0 Drukčije je u slučaju razlikovanja tipova homonimije. Za razdvajanje i obilježavanje homonimskih podtipova bitni su drugi elementi organizacije rječničkog članka — bilježenje akcenata, te forma i napomene koje se daju uz glavnu odrednicu.

3.2.1 Bitne činjenice leksikografskog postupka su to što autor bilježi (doduše, nesistematski) dva akcenatska znaka / (dugi vokal) i \ (kratki) i koristi udvojeni konsonant za obilježavanje kratkosalznog vokala. U formi glavne odrednice bitno je bilježenje velikim ili malim početnim slovom bez sistema, te to što se od gramatičkih napomena navode samo nastavci srednjeg i ženskog roda kod pridjeva, dok se za ostale promjenjive vrste riječi ne navodi ništa osim osnovnog paradigmatskog oblika.

3.2.2 Prva činjenica (bilježenje akcenata) omogućuje obilježavanje homografa. U najvećem broju slučajeva radi se o homografiji gdje je jedan član leksema sa kratkim, a drugi s dugim vokalom, kao u primjerima:

Pás, pojas...
pás, Vačka...
lúk, čargljeni...
lúk 3a strigljati...
(str. 403)

(str. 237)

No, javljaju se i primjeri gdje se udvojenim postvokalskim konsonantom obilježava homografija leksema sa dva kratka vokala:

Muka, Bračno
Mukka, Kina...
(str. 271)

Bilježenje glavne odrednice čas malim, čas velikim slovom bez sistema uslovjava nemogućnost obilježavanja homotona, što se vidi iz primjera:

Bár, vrrista od ſgita...
Bár gràd...
(str. 10)

(Ovdje se, ujedno, vidi i razlikovanje homografa.)

Činjenica da je autor samo uz pridjeve bilježio nastavke uslovjava da se samo kad je pridjev u paru mogu razgraničiti homoforme od punih homonima, kako je u primjeru:

Dán, a, o. Dat...
Dán (Gjorno)...
(str. 55)

U svim ostalim slučajevima jednak je bilježi gnijezda puno homonimije i homografije:

sad [əd]

sad. mjesto posagħjeno mladica . . .

(str. 573)

3.3 Mikalja, dakle, po tome što ne razlikuje homonimiju od polisemije, nije uključen u one tokove na povjesnoj vertikali koji su vodili modernom stanju. No, autor nam je ipak ostavio neki trag modernosti time što je djelimično razlikovao podtipove homonimije.

4. Na kraju se može reći da je Jakov Mikalja međusobno razlikoval članove ambiguitetnih gnijezda, ali ne i tipove ambiguiteta međusobno. To je i razumljivo ako se ima u vidu vrijeme u kome je rječnik nastao, s jedne strane, i autorov prakticizam, s druge. Gledano iz perspektive praktičnih potreba, za korisnika rječnika međusobno razlikovanje članova ambiguitetnog gnijezda mnogo je važnije od izdvajanja tipova ambiguiteta, pa se može reći da je Mikalja i tu ostvario svoju osnovnu zamisao o prilagođenosti djela čitaocu. Pored samog rječničkog teksta o tome nam govori i Mikaljina reforma ortografije.

DISAMBIGUATION IN THE LEXICOGRAPHIC WORK OF JAKOV MIKALIJA

Summary

The investigation of Mikalja's dictionary (1649) shows that the author consistently differentiates ambiguous senses (which is supported by his reform of orthography) while two different types of ambiguity (homonym and polysemy) remain undifferentiated.